
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 347.15/17:(342.72/73:613)

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.36>

О. І. Сафончик

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-6781-8219

ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Представлена стаття присвячена актуальним питанням права на здоров'я в системі особистих немайнових прав фізичних осіб за законодавством України.

В статті акцентовано увагу на тому, що право на здоров'я включає не тільки право на своєчасні та належні послуги в галузі охорони здоров'я, а й на основні фактори, що визначають стан здоров'я. До них відносяться: достатнє забезпечення безпечним продовольством, належне харчування та житлові умови; доступ до безпечної питної води та належних санітарних умов; безпечні умови праці та здорове довкілля; доступ до освіти та інформації в галузі здоров'я, включаючи сексуальне та репродуктивне здоров'я.

Зазначено, що право на здоров'я включає як свободи, так і права. До свобод належить право на контроль за своїм здоров'ям, включаючи право не піддаватися без вільної згоди медичному лікуванню або досліддам. До прав належить право на систему охорони здоров'я (медичне обслуговування та основні соціальні фактори, що визначають стан здоров'я), яка надає людям рівні можливості для забезпечення найвищого рівня здоров'я.

Права, закріплені у главі 21 ЦК України, спрямованні на забезпечення, серед іншого, природного існування фізичної особи, шляхом набуття та реалізації таких, особистих немайнових прав, як права: на здоров'я, про інформацію та таємницю про стан здоров'я, на донорство, на репродуктивну діяльність, на безпеку та недоторканність, тощо.

Зазначено, що права фізичних осіб на здоров'я за цивільним законодавством України виступає одним із різновидів системи особистих немайнових прав. Вказана система базується на невід'ємному природному праві людини на життя та безпеку, що знайшло своє відображення у Конституції України, нормах міжнародного права, ЦК України та інших нормативно правових актах, які регулюють захист прав людини у сфері забезпечення права на здоров'я.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, особисті немайнові права, право на здоров'я, здоров'я, фізична особа.

Постановка проблеми. Право на здоров'я включає не тільки право на своєчасні та належні послуги в галузі охорони здоров'я, а й на основні фактори, що визначають стан здоров'я. До них відносяться: достатнє забезпечення безпечним продовольством, належне харчування та житлові умови; доступ до безпечної питної

води та належних санітарних умов; безпечні умови праці та здорове довкілля; доступ до освіти та інформації в галузі здоров'я, включаючи сексуальне та репродуктивне здоров'я.

Право на здоров'я включає як свободи, так і права. До свобод належить право на контроль за своїм здоров'ям, включаючи право не піддаватися без вільної згоди

медичному лікуванню або досліддам. До прав належить право на систему охорони здоров'я (медичне обслуговування та основні соціальні фактори, що визначають стан здоров'я), яка надає людям рівні можливості для забезпечення найвищого рівня здоров'я.

У науковій літературі звертається увага на те, що: «право на фізичне та психічне здоров'я є широким поняттям, яке може бути поділено на такі окремі права: материнське, дитяче та репродуктивне здоров'я; поінформовану згоду, особисту недоторканність, свободу від тортур, жорстокого поводження, право не бути підданим шкідливим практикам; безпечні умови праці та здорове довкілля; попередження, лікування та контроль захворювань, включаючи доступ до життєво важливих лікарських засобів; доступ до безпечної питної води, тощо» [3; 4, С. 110-117].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою наукового дослідження стали роботи таких відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, як: С.С. Бичкова, Т.В. Боднар, С.Б. Булеца, О.В. Дзера, І.Р. Калаур, В.В. Кожан, О.В. Кохановська, Л.В. Красицька, Н.С. Кузнецова, Т.В. Лісніча, Р.А. Майданік, Л.В. Малюга, Е.Е. Мухамедова, Л.А. Ольховик, О.О. Отраднава, А.В. Соловійов, Р.О. Стефанчук, Т.В. Цюра, С.І. Шимон, Л.В. Федюк та інші.

Метою статті є з'ясування особливостей становлення та розвитку інституту права на здоров'я в системі особистих немайнових прав фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Концепція особистих немайнових прав, що отримала свій розвиток в українському цивільному праві, дозволяє розділяти весь масив зазначених правочинів на дві широкі категорії: особисті немайнові права, пов'язані та не пов'язані з майновими.

Що ж до конкретних видів об'єктів цивільних прав, більшість учених дотримується предметної концепції, чи концепції «об'єкт – благо», у межах як об'єкта визнаються матеріальні і нематеріальні блага, службовці задоволенню інтересів уповноваженої особи.

Важливе значення розуміння особистих немайнових прав має визначення переліку

цих прав. Однак, у статті 270 ЦК України викладено орієнтовний перелік особистих немайнових прав, передбачених у Конституції України [2], зокрема у вказаному переліку, серед інших, перераховані такі основні права, як право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище, тощо.

Водночас ЦК України зазначає, що: «у кодексі та інших законодавчих актах можуть бути передбачені й інші особисті немайнові права фізичної особи» [7, С. 359-360].

Звертається у вага й на те, що положеннями ЦК України додатково закріплюються такі права фізичних осіб, як: «перебування у стаціонарі (стаття 287), право на донорство (стаття 290), тощо» [8]. Водночас, у інших законодавчих актах закріплюються ряд особистих немайнових прав фізичних осіб, таких-як, наприклад: «право на психіатричну допомогу та гарантії його здійснення (Закон України «Про психіатричну допомогу»), право на донорство крові та її компонентів, а також трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини (Закон України «Про донорство крові та її компонентів»)» [8].

Навіть передбачений ЦК України та іншими законодавчими актами перелік особистих немайнових прав фізичних осіб визнається невичерпним. Попри те, що такий підхід відповідає природній теорії прав, все ж таки іноді в літературі висловлюється думка, що довільне тлумачення особистих немайнових прав не тільки суперечить положенням статті 92 Конституції України, а й може призвести до зловживання цими правами.

Окремо законодавцем визначаються зміст особистого немайнового права та правила його здійснення. Зокрема, у статті 271 ЦК України встановлюється, що: «зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері приватного життя» [7, С. 359-360].

Однак, на нашу думку, важливість визначення змісту пов'язана насамперед із встановленням переліку основних повноважень, якими наділяється фізична особа носій відповідного права, реалізуючи які вона може вважатися такою, що здійснила своє право.

Тому з урахуванням зазначеного: «зміст особистих немайнових прав повинні становити такі типи повноважень: повноваження на власні дії, до яких повинні включатися повноваження на визнання фізичної особи носієм відповідного особистого немайнового блага, та повноваження на використання цього блага в межах, встановлених чинним законодавством, вчиняти певні дії або відмовитися від їх здійснення (як правило, це пов'язано з можливістю вимагати від інших, щоб вони не порушували особисте немайнове право), а також повноваження вимагати захисту у разі порушення, невизнання чи оскарження особистих немайнових прав» [6].

Стосовно здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб, то у положеннях ЦК України зазначається, що: «за загальним правилом, фізична особа здійснює особисті немайнові права самостійно, однак на користь малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права» [8].

Важливим аспектом є визначення обмежень та встановлення відповідних гарантій безперешкодного здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб. Щодо обмежень, то слід зазначити, що особисті немайнові права можуть бути обмежені лише відповідно до ієрархії закріплення. Тобто якщо вони закріплені Конституцією України, то й обмежені можуть бути виключно нею, а якщо особисте немайнове право закріплене законом чи іншим нормативно-правовим актом, то й обмежуватись воно може виключно ним чи актом, що перебуває вище в ієрархії нормативно-правових актів (стаття 274 ЦК України).

Щодо гарантій здійснення особистих немайнових прав, то слід зазначити, що для безперешкодного забезпечення здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб ЦК України покладає на органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування обов'язок забезпечити у межах своїх повноважень здійснення фізичною особою особистих немайнових прав.

Відповідно, законодавець у статті 273 ЦК України визнає основним обов'язком юридичних осіб, їх працівників, окремих фізичних осіб утримання від дій, якими ці права можуть бути порушені. Проте основною гарантією здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб законодавець визначає їх повний, ефективний та своєчасний захист. Саме тому питанням захисту особистих немайнових прав ЦК України надає особливу увагу. Так, зокрема, у статті 275 наголошується, що фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних зазіхань інших осіб.

Важливо, що для захисту фізична особа може використовувати як загальні способи захисту, передбачені в главі 3 ЦК України і що застосовуються для всіх цивільних прав (визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яким порушується право, відшкодування майнової шкоди, компенсація моральної шкоди тощо), так і спеціальні, які застосовуються виключно до спростування недостовірної інформації та можливість дати щодо неї особисту відповідь, заборону поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права, та деякі інші. Щодо окремих положень цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичних осіб, існує офіційна судова практика.

Інші положення про особисті немайнові права фізичних осіб поділені на дві основні частини. В основу поділу було покладено сферу інтересів, на здійснення яких спрямоване це право.

Що ж до прав, закріплених у главі 21 ЦК України та спрямованих на забезпечення природного існування фізичної особи, то у науковій літературі звертається увага на те, що: «вони за своїм змістом та призначенням можуть бути поділені на окремі категорії: 1) особисті немайнові права, які забезпечують цілісність фізичної особи: право на життя; право на здоров'я; право на особисту безпеку; 2) особисті немайнові права, що забезпечують відтворюваність фізичної особи, тобто репродуктивні права; 3) особисті немайнові права, які забезпечують автономію фізичної особи: декларація про волю; декларація про особисту недоторканність» [8].

У свою чергу вказана глава включає і деякі інші особисті немайнові права, зокрема право: «на інформацію про стан свого здоров'я; на таємницю про стан свого здоров'я; на донорство; на сім'ю; на опіку та піклування; та інші» [8]. Однак, на думку окремих науковців: «в системі особистих немайнових прав їх доцільно було б віднести до спеціальних (окремих) особистих немайнових прав, які існують у сфері медичних чи сімейних відносин» [5, С. 279-282].

Право на здоров'я фізичної особи включає два основних права: право на охорону здоров'я (стаття 283 ЦК України) і право на медичну допомогу (стаття 284 ЦК України).

Додатково право на здоров'я регламентується й іншими нормативними правовими актами, зокрема статтею 49 Конституції України, окремими рішеннями Конституційного Суду України, Основами законодавства України про охорону здоров'я, законами України «Про психіатричну допомогу», «Про захист населення», «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз», «Про лікувальні засоби», «Про звернення в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів», «Про імплантацію електрокардіостимуляторів», «Про курорти» та інші. Однак така розрізненість медичного законодавства в Україні ставить питання розробки та ухвалення Медичного кодексу.

Право на особисту безпеку фізичної особи, як можливість перебувати у стані захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз (ризиків), включає також декілька основних прав, а саме: право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю фізичної особи (стаття 282 ЦК України), а також право на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Проте окремі аспекти цього права регламентуються також статтею 27 Конституції України та положеннями законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію та знищення радіаційної безпеки», «Про

основи містобудування», «Про пожежну безпеку», «Про охорону праці» та інших.

Репродуктивні права (стаття 281 ЦК України) спрямовані на забезпечення можливості фізичної особи продовжити свій рід. У вказаному випадку важливо виділяти можливість природної репродукції, і навіть репродукції з допомогою допоміжних репродуктивних технологій. Адже саме для забезпечення здійснення репродуктивної функції другим із названих способів у законодавстві закріплюється ряд репродуктивних прав, до яких слід відносити права: «а) відновлення репродуктивної функції (лікування безпліддя, штучне запліднення, імплантація ембріона); б) на підтримку репродуктивної функції (профілактичне лікування); в) на зниження (використання засобів контрацепції) або зупинення репродуктивної функції (штучне переривання вагітності, або аборт); г) на припинення репродуктивної функції (стерилізація)» [1, С. 95-100].

Додатково питання регламентації репродуктивних прав фізичних осіб регулюється основами законодавства України щодо охорони здоров'я, положеннями та інструкціями Міністерства охорони здоров'я України.

Відповідно до положень ЦК України: «право на свободу фізичної особи передбачає заборону будь-яких форм фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її у вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу» [8] (стаття 288 ЦК України).

Додатково це право гарантується положеннями: статті 29 Конституції України; статті 3 Загальної декларації прав людини; статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права; статті 5 Конвенції про захист прав людини та основних свобод; а також Законом України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів». Однак це право може бути обмежене в окремих випадках, які прямо зазначені в законі, наприклад, внаслідок затримання фізичної особи, її арешту або тримання під вартою, за умови, що зазначені дії вчинені на підставах та в порядку, передбачених чинним законодавством.

Обмежує право на свободу та примусова госпіталізація фізичної особи до психіатричної установи (статті 14, 17 Закону України «Про психіатричну допомогу»), примусове стаціонарне лікування осіб, які хворі на небезпечні інфекційні хвороби (стаття 28 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення») тощо.

Право на особисту недоторканність фізичної особи (стаття 289 ЦК України) включає, насамперед, право на фізичну недоторканність, утримання якої зводиться до заборони тортур, жорстокого, нелюдського або принижує гідність фізичної особи поводження або покарання. Зокрема, це право гарантується шляхом заборони застосовувати подібні дії щодо дитини (Закони України «Про охорону дитинства», «Про запобігання насильству в сім'ї»). Однак додатково слід говорити і про забезпечення недоторканності моральної та психічної.

Таким чином, на підставі викладеного, права фізичних осіб на здоров'я за цивільним законодавством України виступає одним із різновидів системи особистих немайнових прав. Вказана система базується на невід'ємному природному праві людини на життя та безпеку, що знайшло своє відображення у Конституції України, нормах міжнародного права, ЦК України та інших нормативно правових актах, які регулюють захист прав людини у сфері забезпечення права на здоров'я.

Список використаної літератури:

1. Кириченко Т. Репродуктивні права як предмет цивільно-правового регулювання. Історико-правовий часопис. 2015. № 1. С. 95-100.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Ольховик Л.А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л.А. Ольховик; Харків: ХНУВС. 2006. 21 с.
4. Світлак І.І. Цивільно-правове регулювання відносин з надання послуг у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. Наше право. 2022. № 4. С. 110–117.
5. Сідей О.В. Види особистих немайнових прав, пов'язаних із правом на здоров'я. Проблеми цивільного права та процесу. Харків, 2018. С. 279 – 282.
6. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2007. 626
7. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За ред. Я. М. Шевченка. Ч. 1. К.: Концерн «Видавничий дам «1н Юре»», 2004. С. 359-360;
8. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. Том 2. Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи. За ред. Спасибо-Фатєєвої І.В. ЮрКнига. 2021 с. 300.

Safonchuk O. The right to health in the system of personal non-property rights of individuals

The present article deals with topical issues of the right to health in the system of personal non-property rights of individuals under the legislation of Ukraine.

It highlights that the right to health includes not only the right to well-timed and appropriate health care services but also to the main factors that determine health status. The latter comprise sufficient provision of safe food, adequate nutrition and housing; access to safe drinking water and adequate sanitation; safe working conditions and a healthy environment; access to health education and information, including sexual and reproductive health.

It is noted that the right to health includes both freedoms and rights. The freedoms include the right to control one's health, including the right not to be subjected to medical treatment or research without free consent. Rights include the right to health (medical care and the underlying social determinants of health) that provides people with equal opportunities to achieve the highest level of health.

The rights enshrined in Chapter 21 of the Civil Code of Ukraine are aimed at ensuring, among other things, the natural existence of an individual through the acquisition and exercise of such personal non-property rights as the rights to health, to information and secrecy about health status, to donation, to reproductive activity, to security and inviolability, etc.

The author marks that the rights of individuals to health under the civil legislation of Ukraine is one of the varieties of the system of personal non-property rights. It is based on the inalienable natural right to life and safety, which is reflected in the Constitution of Ukraine, international law, the Civil Code of Ukraine, and other legal acts regulating the protection of human rights in the area of ensuring the right to health.

Key words: *civil law, civil legislation, civil law relations, personal non-property rights, right to health, health, individual.*